

DOI 10.33294/2523-4234-2024-34-1-119-132

УДК 271.4:34(477)"1987/1990":323.28(477)Гель

ORCID: 0000-0002-1550-5875

о. Тарас Бублик

## Політв'язень Іван Гель: лідер руху за легалізацію Української греко-католицької церкви (1987–1990)

У статті представлено діяльність політв'язня та дисидента Івана Геля. Проаналізовано його роль у русі за легалізацію Української греко-католицької церкви (УГКЦ) наприкінці 1980-х рр. на посаді голови Комітету захисту Української католицької церкви. З'ясовано, що відродження УГКЦ стало можливим завдяки поєднанню боротьби за українську державність та права греко-католиків на свободу віросповідання. Простежено особливості діяльності Івана Геля як релігійного діяча, його погляди та ідеї. Розглянуто співпрацю політичних діячів з підпільним духовенством у справі легалізації УГКЦ.

**Ключові слова:** Іван Гель, легалізація, Українська Греко-Католицька Церква, політв'язень

Bublyk Taras

### **A political prisoner Ivan Hel': a leader of the movement for the legalization of the Ukrainian Greek Catholic Church (1987–1990)**

The issues of participation and role of political figures of the Ukrainian democratic alliance opposed to the Soviet totalitarian regime in the movement for the legalization of the UGCC are examined. The research subject is the activities of political prisoner and dissident Ivan Hel', who was twice sentenced for anti-Soviet activities. It is found that he belonged to the underground UGCC and at the end of 1987 he headed the Committee for the Protection of the UCC, an organization created in 1982 by religious human rights activist Yosyp Terelia. The committee was a civic organization composed of lay people and clergy. Hel' set a single goal for himself: to achieve the legalization of the UGCC. In addition to the traditional forms of resistance, such as writing statements and protests to various authorities and sending samizdat abroad, he met the representatives of Western countries and held press conferences with foreign journalists, describing the real state of affairs with the rights of Greek Catholics to freedom of religion. One of the most important events was a meeting with a U.S. delegation led by President Ronald Reagan in June 1988. It is proved that the KGB considered the combination of national-political and church-religious struggle, which was expressed in holding thousands of demonstrations with worship services. The collaborators tried to quarrel political and church leaders, turn the Greek Catholic bishops against Hel', and involve representatives of the Russian Orthodox Church to stop the revival of the UGCC. At the same time, the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church began to revive in western Ukraine in late 1989. Ivan Hel' expressed support for the Orthodox Church, which was independent of Moscow, but did not accept the spread of its structures in the western region. The government's reluctance to legalize the UGCC led to an interfaith conflict in the region. Ivan Hel' clearly defined his affiliation with the UGCC, but at the same time supported religious communities that expressed the Ukrainian position.

**Keywords:** Ivan Hel', legalization, Ukrainian Greek Catholic Church, political prisoner

Українська греко-католицька церква у другій половині ХХ ст. в умовах комуністичного тоталітарного режиму була офіційно ліквідована на т. зв. Львівському соборі 1946 р. греко-католицька ієрархія та частина духовенства зазнали переслідувань через арешти, табори та висилки на спецпоселення. Більшість священників під тиском органів державної безпеки СРСР та Російської православної церкви (далі – РПЦ) були змушені перейти у юрисдикцію Московського патріарха. Проте греко-католики, як клир так і миряни, не визнали ліквідації своєї Церкви та почали організацію церковних структур у підпіллі. Так, незважаючи на переслідування та контроль з боку влади, функціонували підпільні парафії, духовні семінарії, монастирі, у західних областях України завжди був присутній єпископат. Представники катакомбної Церкви не відкидали можливості добитися офіційної легалізації. Такі спроби робилися систематично, проте найбільш сприятливий час трапився у другій половині 1980-х рр. Суспільно-політичні зміни у Радянському Союзі зумовили послаблення антирелігійної політики комуністичного керівництва. На ХХVII з’їзді КПРС (1986) генеральний секретар Михайло Горбачов наголосив, що “радянське суспільство готове і далі розвивати зв’язки з не комуністичними рухами та організаціями, в тому числі і релігійними, які виступають проти війни” (ЦДАВО–1). У 1987–1988 рр. на тлі приготування ювілейних святкувань з нагоди 1000-ліття Хрещення Русі відбулося значне потепління стосунків між радянською владою та РПЦ. Проте всі зміни, які відбулися в СРСР не стосувалася Української греко-католицької церкви (далі – УГКЦ). Хоча, зважаючи на все більшу демократизацію суспільства, греко-католики активізували рух за легалізацію Церкви. Головним промотором боротьби за відродження УГКЦ стала мирянська правозахисна організація Комітет захисту УКЦ на чолі з дисидентом та політв’язнем Іваном Гелем.

Без сумніву, рух за легалізацію був одним із важливих елементів боротьби з комуністичним режимом. Греко-католики, які протягом чотирьох десятиліть жили в умовах репресій та заборон, вже своєю присутністю входили в перелік “антирадянських сил”. Проблематика прав віруючих у 1980-х рр. увійшла в першочерговий список вимог українських демократів. Тому у цьому дослідженні важливо визначити роль і вплив політичних діячів, зокрема Івана Геля, на тогочасні церковно-релігійні процеси. Також необхідно звернути увагу на оцінку й осмислення ним подій та важливих постатей з часу відродження УГКЦ.

Постать легендарного політв’язня вже ставала об’єктом зацікавлення дослідників. Зокрема, його політичні погляди представлені у дослідженні Тараса Батенка (Батенко, 1999), правозахисна та опозиційна діяльність у статті Бориса Захарова (Захаров, 2006) та праці Ірини Єзерської (Гель, Єзерська, 2013). Про його церковно-релігійну діяльність можна довідатися з досліджень вітчизняних істориків та релігієзнавців, які займалися проблематикою легалізації УГКЦ (Ярослав Стоцький (Стоцький, 2012), Степан Кобута (Кобута, 1999; Кобута, 2001), Олег Муравський (Муравський, 2007; Муравський, 2009; Муравський, 2011), Володимир Субботін (Субботін, 2015) та ін.).

Необхідно згадати, що автор статті досліджував діяльність Комітету захисту Української католицької церкви (далі – Комітет захисту УКЦ) (Бублик, 2012), в якій вже частково аналізував роль Івана Геля у відродженні УГКЦ наприкінці 1980-х рр.

У цьому ж дослідженні зроблена спроба поглянути на постать політв'язня, використовуючи недавно розсекречені документи колишнього КДБ, аналізуючи його погляди на певні історичні події, процеси в суспільно-політичному та церковно-релігійному житті, окремих осіб тощо.

Варто згадати, що Іван Гель був автором політично-філософського дослідження “Грані культури”, присвяченого українському Руху опору, яку він написав перебуваючи в одиночній камері у тюрмі. Йому вдалося таємно передати рукопис і книга була опублікована під псевдонімом Степан Говерля у Лондоні в 1984 р. (Гель, 1993; Мороз, 2012). Також Іван Гель був видавцем та редактором самвидаву Комітету захисту УКЦ “Християнський голос” (Теодорович, 2007). Важливим джерелом для аналізу та осмислення діяльності Геля у русі за легалізацію УГКЦ стало його інтерв'ю для Інституту історії Церкви, яке він надав у 2003 р. (Інтерв'ю, 2003).

У часи незалежності України стали доступними колись засекречені матеріали з архівів колишнього КДБ. Зокрема, в Галузевому державному архіві СБУ можна знайти інформацію про діяльність “неформальних організацій” та окремих діячів, зокрема, Комітету захисту УКЦ на чолі з Іваном Гелем та спроби органів державної безпеки перешкодити відродженню УГКЦ.

Майбутній політв'язень народився 17 липня 1937 р. в с. Кліцко Городоцького р-ну Львівської обл. Його батько Андрій служив добровольцем в УГА, у міжвоєнний період в селі очолював місцеві осередки “Просвіти” і “Тверезості”, зі встановленням радянської влади активно допомагав українському підпіллю як зв'язковий. Арештований 22 серпня 1950 р., засуджений на 10 років виправно-трудоих таборів. Покарання відбував у таборах в Іркутській обл., а після смерті Сталіна та з послабленням режиму в СРСР достроково звільнений через стан здоров'я. Особисто Іван Гель вважав приклад свого батька визначним у формуванні його патріотизму і національної самосвідомості (Гель, Єзерська, 2013, с. 10). Мати – Февронія походила з відомої галицької родини Тершаковців. Її рідні сестри Анна та Дарія були монахинями Чину святого Василя Великого (монаші імена Агнета та Дарія відповідно) (Батенко, 1999, с. 41; Сало, 2012, с. 272).

Іван Гель здобув середню освіту в Комарно та вечірній школі у Самборі. Намагався безуспішно вступити на юридичний факультет Львівського державного університету. В 1960 р. був зарахований на заочне відділення історичного факультету. Саме тоді Іван Гель почав знайомитися з шістдесятниками. 24 серпня 1965 р. його арештували, інкримінуючи “виготовлення та розповсюдження антирадянських документів”. У той же час до відповідальності було притягнуто 18 осіб. 25 березня 1966 р. Львівський обласний суд засудив Геля за ст. 62 ч. 2 (антирадянська агітація та пропаганда) і ст. 64 КК УРСР (організаційна діяльність, спрямована до вчинення особливо небезпечних державних злочинів, а так само участь в антирадянській організації) до трьох років таборів суворого режиму. До речі, Гель подавав касаційну скаргу, але Верховний суд УРСР вирок не скасував, але зняв з нього звинувачення за ст. 64 КК УРСР (Гель, Єзерська, 2013, с. 17–18).

Покарання відбував у мордовських таборах. За участь у протестах політичних в'язнів Гель 65 діб провів у карцері та тричі по три місяці сидів у камері одиночці.

Саме у Мордовії остаточно сформувався національно-політичний світогляд Геля, оскільки в ув'язненні він мав змогу спілкуватися з багатьма політв'язнями, представниками різних народів (Батенко, 1999, с. 61–62).

Після звільнення з таборів Гель проживав у Самборі на Львівщині та продовжував політичну антирадянську діяльність. Зокрема, він поширював самвидав, писав протести проти репресій та несправедливих засудів в Україні, виголосив промову на похороні художниці-шістдесятниці Алли Горської. Вдруге Гель був арештований 13 січня 1972 р. Він разом з іншими дисидентами став фігурантом спецоперації КДБ “Блок”, яка мала за ціль “нейтралізувати найактивніших пов'язаних між собою націоналістичних елементів в Українській РСР, причетних до нелегального розповсюдження антирадянських та інших політично шкідливих матеріалів, т. зв. самвидав” (Бажан, 2013, с. 32). У серпні цього ж року засуджений за ст. 62 ч. 2 КК УРСР до 10 років таборів особливого режиму та п'ять років заслання. Покарання відбував у Мордовії, Пермській обл. і Комі АРСР. Навіть перебуваючи у таборі продовжував боротьбу з режимом, вимагав надати йому статус політв'язня, проводив голодування (Захаров, 2006, с. 127–128). Саме тут підпільно написав книгу “Грані культури”, яку вдалося через дружину Марію передати з табору і згодом на Захід (Гель, Єзерська, 2013, с. 25).

Треба сказати, що Іван Гель отримав у сім'ї релігійне виховання. Він завжди себе вважав греко-католиком і постійно підтримував зв'язок з підпільною УГКЦ. За свідченнями його дружини Марії, у їхній квартирі відправлялися Літургії, вони сповідалися у підпільних священників (Інтерв'ю, 1999, арк. 4–5).

Після повернення із таборів Гель поринув в активне політичне життя. Зокрема, він став відповідальним секретарем редколегії самвидаву “Український вісник”. Проте згодом йому запропонували очолити Комітет захисту УКЦ. Ця організація була створена ще у 1982 р. відомим релігійним правозахисником Йосипом Терелею за сприяння ієромонаха Германа Будзинського та мирянина Василя Кобрини. Проте дуже швидко Тереля і Кобрин були арештовані і засуджені, діяльність Комітету призупинилася (ДАЛО–1, арк. 45). Після звільнення Й. Тереля у 1987 р. отримав дозвіл на виїзд з Радянського Союзу і фактично організація залишалася без керівника. У своїх спогадах І. Гель пригадував, що спочатку не хотів повністю входити в церковно-релігійні справи, а займатися виключно національно-політичними проблемами. Навіть його тітка-монахиня категорично відмовляла від цього кроку, кажучи мовляв, “який дурень дасть тобі Греко-Католицьку Церкву?” (Інтерв'ю, 2003, арк. 3). Проте колишній політв'язень після роздумів вирішив очолити Комітет. Він так пояснював цей крок: “без боротьби за державу не варто починати боротьби за Церкву і, можливо, один із перших усвідомив те, що боротьба за Церкву є не менш необхідною і потрібною, і актуальною, ніж боротьба за державу, за права людини. Кожна Церква того чи іншого народу, особливо українського і Українська Греко-Католицька Церква, є невід'ємною складовою національного духу і національної свідомості, і духовності, тому одне без одного не може бути” (Інтерв'ю, 2003, арк. 3).

Тим більше у той час складалася дуже сприятлива політична атмосфера для “неформалів”, про що навіть доповідали співробітники КДБ. Так у довідці від 13 травня 1987 р. керівник Львівського обласного управління КДБ генерал Станіслав Малик інформував,

що на основі аналізу оперативної ситуації та отриманих матеріалів про діяльність уніатів та їх керівництва слід очікувати посилення діяльності щодо відродження УГКЦ. На думку генерала, греко-католики сприйняли політику перебудови та гласності в СРСР як “слабкість держави” і планують вести активну місіонерську діяльність із залученням широких верств населення. Він наголошував, що в середовищі колишніх в’язнів, які відбували покарання за антирадянську діяльність, шириться ідея про необхідність об’єднати зусилля греко-католиків та націоналістів у боротьбі за самостійну Україну та легалізацію УГКЦ. У відповідь на такі можливі тенденції керівник управління КДБ пропонував наполегливіше працювати над поглибленням розколу між лідерами антирадянської опозиції, використовувати можливості агентури з числа духовенства РПЦ по відриву віруючих з-під впливу уніатів, компрометувати керівництво УГКЦ тощо (ГДА СБУ–3, арк. 9–11). Самого І. Геля КДБ відносило до числа провідних “екстремістів”, які ворожо налаштовані до радянської влади (ГДА СБУ–3, арк. 16).

Фактично наприкінці 1987 р. Комітет захисту УКЦ на чолі з І. Гелем відновив свою діяльність. Про відновлення Комітету відразу ж стало відомим КДБ. Керівництво органів держбезпеки наголошувало на необхідності зупинити блокування “уніатських лідерів і українських націоналістів”. Цікаво, що у цьому випадку співробітникам спецслужб пропонувалося звернути увагу на підпільний єпископат, вносячи в його середовище суперечності та різноголосся (ГДА СБУ–4, арк. 96).

Вже у наступному документі генерал Малик інформував першого секретаря Львівського обкому Якова Погребняка, що в області розпочалася активізація “націоналістичних та уніатських елементів”, які намагаються надати питанню УГКЦ політичного забарвлення. У документі йшлося, що у грудні 1987 р. був заснований Комітет захисту УКЦ на чолі з двічі судженим за антирадянську діяльність І. Гелем. Окрім о. Германа Будзинського і Василя Кобрини, за інформацією КДБ, у Комітет увійшли: о. Михайло Гаврилів – василіянин, підпільний священник, притягався до адміністративної відповідальності; Степан Хмара – суджений за антирадянську діяльність, стоматолог у Червонограді; Ярослав Лесів (в 1989 р. став священником) – тричі суджений за антирадянську діяльність, столяр у Болехові; Стефанія Січко-Петраш – дружина українського націоналіста Петра Січка; о. Іван Маргітич (10 вересня 1987 р. висвячений на єпископа) – підпільний священник із Закарпаття, двічі суджений за антирадянську діяльність (ГДА СБУ–3, арк. 1–2).

Серед членів Комітету, представників духовенства, одним з найбільш активних був о. Петро Зеленох. Він відправляв у закритому владою храмі в с. Калинівка Яворівського р-ну на Львівщині. Тільки за грудень 1987 р. на нього було складено чотири адміністративні протоколи за порушення законодавства про релігійні культу. Районна влада не могла зупинити його діяльність, оскільки він мав великий вплив на місцеве населення. Львівське управління КДБ із занепокоєнням інформувало, що Гель у розмовах з однодумцями представляв о. Зеленоха як приклад для наслідування і, що його досвід публічного проведення богослужінь у Калинівці необхідно популяризувати. У відповідь КДБ рекомендувало через органи прокуратури провести профілактичну роботу зі священником та місцевими віруючими, задіяти духовенство РПЦ для відкриття православного храму (ГДА СБУ–3, арк. 31–33). Практично від-

разу місцеві чиновники у співпраці з православними священниками втілили у життя рекомендації управління КДБ. 18 січня 1988 р. вони силою зайняли храм у Калинівці, про що відразу звістив І. Гель західну публіку у самвидаві “Християнський голос” (Теодорович, 2007, с. 128).

Необхідно зауважити, що Комітет не був створений безпосередньо церковним керівництвом. Особисто І. Гель неодноразово наголошував, що “Комітет виступає в імені Церкви, але нею не є створений” (Інтерв’ю, 2003, арк. 32). Очевидно голова Комітету налагодив хороші контакти з більшістю підпільних єпископів. Зокрема, найефективною була співпраця з владикою Павлом Василюком, організатором численних багатолюдних молитовних акцій наприкінці 1980-х рр. Цей єпископ 4 серпня 1987 р. разом з представниками Комітету (тоді ще під головуванням Й. Терелі) написав заяву про вихід частини УГКЦ з підпільних умов існування (Інтерв’ю, 1996, арк. 8). З тодішнім керівником греко-католиків в Україні, місцезблустителем і архієпископом Володимиром Стернюком, у І. Геля склалися не дуже прості стосунки. Спочатку владика благословив діяльність оновленої організації, але згодом мав зауваження до форм і методів боротьби. Тут можна припустити, що на таке ставлення ієрарха до акцій Комітету впливали представники радянської влади та органів державної безпеки, які систематично проводили з ним профілактичні розмови, залякуючи його наслідками за дії Комітету (Інтерв’ю, 2003, арк. 33). Наприклад, можна згадати ще інший епізод із матеріалів КДБ про Геля та єпископат УГКЦ. Зокрема, голова Комітету пропонував греко-католицьким ієрархам, активному духовенству з нагоди 1000-ліття Хрещення Русі провести собор, щоб оголосити про вихід з підпілля і засудження рішення т. зв. Львівського собору 1946 р. Для зриву цих планів співробітники КДБ через “офіційні та оперативні можливості” проводили стримуючий вплив на єпископів та їхнє оточення, намагалися створювати конфлікти між Комітетом та духовенством. Відзначалося, що єпископ Стернюк висловив негативне ставлення до Комітету та його діяльності (ГДА СБУ–1, арк. 173).

Проблема політизації руху за легалізацію постійно звучала від представників радянської влади. Тому Комітет на чолі І. Гелем чітко окреслив сутність політичності відродження УГКЦ. В програмній статті “Українська Католицька Церква: катакомби і альтернатива” зазначалося, що УГКЦ протягом століть зберігала національну сутність і саме її український характер став головною причиною ліквідації в 1946 р. І тому легалізація УГКЦ мала б початися з політичного кроку – визнання державою нелегітимності т. зв. Львівського собору, а також повернення майна та відновлення церковної інфраструктури (Теодорович, 2007, с. 91–97). Вже згодом, він стверджував, що “потребу відновлення легального статусу нашої Церкви усвідомлював не лише як греко-католик, але й як політик. Наша Церква постійно відстоювала і захищала права людини, національні інтереси” (Цей, 1991, с. 1, 3).

Іван Гель поставив перед Комітетом єдину мету – добитися легалізації УГКЦ, передусім “розбудити” українське суспільство і позбавити його страху перед можливими переслідуваннями (Інтерв’ю, 2003, арк. 34). Співробітники КДБ констатували той факт, що з кінця 1987 р. учасники Комітету активно розпочали заходи спрямовані на відродження УГКЦ. Зокрема, вони контактували з закордонними журналістами

і передавали на Захід “тенденційні матеріали” про становище греко-католиків, апелюючи до світової громадськості. Гель періодично їздив у Москву, в основному, щоб передавати у вищі органи влади підписи віруючих під заявою про легалізацію УГКЦ (ГДА СБУ–3, арк. 2–3). За його свідченням, таких підписів загалом за 1988–1989 рр. було зібрано близько 120 тис. (Калинець, 2011, с. 118). Перебування у Москві голова Комітету використовував для зустрічей з іноземцями. Так, наприклад, 17 лютого 1988 р. відбулася “пресконференція” з кореспондентами “Associated Press” та “L’Agence France-Presse”, а 21 лютого із помічником державного секретаря США Джорджа Шульца. У Москві Комітету допомагали російські дисиденти Олександр Огородніков та Микола Муратов, які організовували зустрічі і надавали приміщення для них. Гель з однодумцями намагався придбати комп’ютер і принтер для друку самвидаву “Християнський голос”. З огляду на такий хід подій, генерал Малік вказував, що необхідно локалізувати діяльність Комітету, проте, на його думку, представники місцевої влади не завжди вчасно реагували на негативні процеси в середовищі віруючих. Також спостерігався низький рівень атеїстичної пропаганди, зниження ідейно-виховної роботи та недостатнє використання можливостей РПЦ в регіоні (ГДА СБУ–3, арк. 2–3).

Треба зауважити, що радянська влада протягом 1988–1989 рр. робила ставку на РПЦ у західних областях України як протидію руху за легалізацію УГКЦ. Так голова Ради у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР Микола Колесник писав, що “непокоє той факт, що політичні екстремісти використовують релігію у своїх сепаратистських цілях ... вважаємо за необхідне сприяти і фактично сприяємо підвищенню престижу республіканського центру Руської православної церкви, вбачаючи у цьому необхідну передумову спростування спекуляцій уніатів, ініціаторів утворення т. зв. української автокефальної православної церкви та націоналістично настроєних «неформалів»” (ЦДАВО–2, арк. 25–26). Без сумніву, на тлі такої підтримки РПЦ з боку влади у Західній Україні почалася масова реєстрація її громад, яка мала приховану мету – зупинити рух за легалізацію УГКЦ. Проте такі кроки привели лише до загострення міжконфесійної ситуації та зумовило початок протистояння між греко-католиками та православними (Бондаренко, 1991, с. 2).

Інша важлива зустріч відбулася в червні 1988 р. під час візиту президента Рональда Рейгана до Москви. Іван Гель разом з керівниками Української Гельсінкської спілки В’ячеславом Чорноволом і Михайлом Горинем на запрошення посольства США та дозволу комуністичного керівництва зустрічалися з держсекретарем Дж. Шульцем, передавши американцям детальну інформацію про національно-політичну, суспільну та релігійну ситуацію в Україні (ГДА СБУ–3, арк. 12–13). Гель з іронією згадував, що після зустрічі з американцями він у дискусії з партійним чиновником міг сказати “я подзвоню Рейганові і ти будеш вирішувати це питання!” (Інтерв’ю, 2003, арк. 30).

Однією з найбільш ефективних форм боротьби Комітету стала організація масових акцій – багатотисячних богослужінь і маніфестацій віруючих. У 1988 р. більшість заходів були присвячені 1000-літтю Хрещення Русі. Кожного разу все більше людей приходили на публічні богослужіння. Іван Гель у співпраці з духовенством використовував церковно-релігійні та національно-політичні дати для зібрань. Радянські

чиновники звертали увагу на нібито прагнення Геля надати акціям “національного характеру”, за висловом уповноваженого Ради у справах РПЦ Юрія Решетила, вони носили “характер політичного мітингу прикритого релігійним камуфляжем” (ЦДАВО–5, арк. 20). Хоча саме Гель, незважаючи на присутність греко-католицьких священників, опісля завершення богослужіння та промов пропонував присутнім скласти присягу на вірність Апостольському престолу та УГКЦ (ЦДАВО–5, арк. 21).

Цікаво, що голова Комітету під час маніфестацій торкався не тільки церковної проблематики. Так, 16 квітня 1989 р. на площі біля Успенської церкви у Львові після панахиди Гель у промові звинуватив “людей, які перебувають при владі, у нехтуванні інтересами українського народу, проведені безрозсудної експлуатації природних багатств ... як наслідок цього катастрофа на ЧАЕС” (ЦДАВО–5, арк. 20–22).

Також голова Комітету підтримав та долучився до організації перманентного голодування на Арбаті в Москві. Протягом весни–осені 1989 р. групи віруючих на чолі з духовенством провели потужну з погляду інформаційного протистояння з радянською владою маніфестацію. Голодування греко-католиків стало відомим і мало вплив на сприйняття проблематики легалізації УГКЦ у цілому світі (Інтерв’ю, 1993, арк. 8–10).

Найбільш масова акція відбулася 17 вересня 1989 р. у Львові. Показово, що міська влада в особі тодішнього голови міськвиконкому Богдана Котика фактично дала дозвіл на проведення маніфестації (Що, 1989, с. 1). Обласне управління КДБ, знаючи про захід, на якому організатори планували зібрати близько 100 тис. учасників, принаймні намагалося “через оперативні можливості ... вплинути на організаторів, які готують акцію, в плані зниження їх активності та схилення до відмови від екстремістських дій” (ГДА СБУ–5, арк. 207–208). Богослужіння, маніфестація, багатотисячний похід вулицями Львова та імпрізовані пресконференції відбулися без жодних ексцесів. Згодом І. Гель констатував, що після 17 вересня “почався повний розвал системи, уже ніхто нікого не боявся” (Калинець, 2011, с. 123).

Також голова Комітету взяв активну участь у переході громади храму Преображення Господнього у Львові 28 жовтня 1989 р. Саме його уповноважений Решетило назвав головним виконавцем “захоплення” культової споруди (ЦДАВО–3, арк. 35). Справа “Преображенки” стала прикладом для інших громад та священників РПЦ у регіоні.

Влада постійно звинувачувала Геля в закликах до насильства. Уповноважений Решетило так стверджував в одному зі звітів від 17 квітня 1989 р.: “Необхідно звернути увагу на те, що організатори незаконних зборищ, особливо Гель, повіривши у свою безкарність, посилюють нападки на РПЦ, розпалюють почуття релігійно-національної неприязні, закликають до відкритого порушення законодавства про релігійні культу. Все це загрожує в подальшому непередбачуваними наслідками” (ЦДАВО–5, арк. 22). Хоча сам голова Комітету закликав учасників багатотисячних маніфестацій до спокою. У спогадах він говорив: “я завжди казав: «Люди добрі, не допустіть до насильства, не дайте спровокуватися, бо якщо проллється крапля крові, то проллється море крові»” (Інтерв’ю, 2003, арк. 23). За проведення масових заходів влада переслідувала голову Комітету. Зокрема, ще на початку 1988 р. Гель відсидів 15 днів за організацію несанкціонованих владою богослужінь (Інтерв’ю, 2003, арк. 25).



Напередодні зустрічі генерального секретаря ЦК КПРС Михайла Горбачова з папою Іваном Павлом II (1 грудня 1989 р.) Рада у справах РПЦ при Раді Міністрів УРСР 20 листопада 1989 р. видала Заяву з дозволом на реєстрацію громад греко-католиків. Комітет, реагуючи на Заяву, негативно трактував умови, які влада пропонувала УГКЦ. На думку І. Геля, Рада не засудила рішень т. зв. Львівського собору 1946 р., не розглянула питання реабілітації Церкви, повернення її майна тощо. Тому голова Комітету наголошував, що саме такий підхід комуністів приведе до конфліктів у суспільстві (Заява, 1989, с. 3). Без сумніву, влада мала на меті відділити віруючих від “неформалів”, щоб таким чином контролювати відродження УГКЦ (Wosniak, 1991, с. 164–165).

Питання відродження УГКЦ в західних областях України стало предметом обговорення у екуменічних переговорах між Католицькою церквою та Російською православною церквою. Московський патріархат намагався використати міжцерковний діалог як фактор тиску на Папу Римського, щоб той “присмирив” греко-католиків. У січні 1990 р. у патріаршій резиденції у Свято-Даниловому монастирі відбулася зустріч делегацій Ватикану і РПЦ у справі взаємин православних у греко-католиків на Заході України. Іван Гель був запрошений на засідання як представник УГКЦ. У доповіді він наголосив на необхідності визнання державою нелегітимності т. зв. Львівського собору 1946 р., звинуватив РПЦ у співпраці з атеїстичним режимом і допомозі у ліквідації УГКЦ, а щодо церковного майна – “не може бути будь-яких переговорів, розрахунків, компромісів”, бо все майно належало греко-католикам. Гель згадував, що така заява викликала лютю у представників РПЦ і занепокоєння у дипломатів Ватикану (Інтерв’ю, 2003, арк. 60–61). Очевидно, що думки І. Геля не потрапили в офіційне комюніке (Галів, 1990, с. 7) та на наступні раунди переговорів голову Комітету не покликали. У березні 1990 р. у Львові відбулося засідання т. зв. Чотиристоронньої комісії, яка займалася питанням володіння культовими спорудами, особливо у тих населених пунктах, у яких мали місце конфлікти між вірними РПЦ та УГКЦ. Іван Гель, хоч і не делегат засідання, фактично вплинув на призупинення переговорів, оскільки вважав вимоги з повернення храмів, які вже належали УГКЦ, дискримінаційними. До слова, архієпископ Володимир Стернюк послушав голову Комітету і відмовився підписати заключні документи (Інтерв’ю, 2003, арк. 64–65; *Голос*, 1990, с. 5). Партиєне керівництво звинувачувало у розгортанні міжконфесійного конфлікту представників громадських організацій, зокрема Комітет захисту УКЦ, які “політизували проблему, надали їй національно-сепаратистського характеру, розвернули пропагандистську кампанію по дискредитації РПЦ” (ЦДАВО–6, арк. 46–47). Гель пригадував, що фактично його зробили винуватим у всіх подіях, пов’язаних з міжконфесійним конфліктом: “Декілька разів патріарх Алексій [Рідігер] ... згадував мене як одного з терористів і командира бойовиків, які з допомогою залізних палиць, арматури ... захоплювали храми і розгромили три єпархії” (Інтерв’ю, 2003, арк. 61). Хоча його постійно звинувачували у насильстві стосовно православних, але саме він 31 січня 1990 р. був побитий під час своєї поїздки у с. Старява Мостиського р-ну на Львівщині. Він як кандидат у депутати Львівської обласної ради у супроводі о. Зеленюха їхав у село з передвиборчим виступом і з метою нормалізувати напружену

міжконфесійну ситуацію (Храмов, 1990, с. 2). КДБ відразу поспішило визначити цей акт насильства як помсту православних за “уніатський екстремізм” Геля і Зеленоюха (ГДА СБУ–2, арк. 84).

Слід сказати, що у 1989 р. в Галичині утворилися громади Української автокефальної православної церкви (далі – УАПЦ), які для регіону були новим феноменом і стали ще одним опонентом для греко-католиків. Іван Гель в офіційних заявах говорив про необхідність відродження української православної автокефалії і передачу їй церковного майна РПЦ в Україні. На загал, Гель не відкидав ідею, що у майбутньому УГКЦ та УАПЦ могли б об’єднатися в одну Українську церкву (Теодорович, 2007, с. 96). Вже згодом в інтерв’ю він пояснював своє ставлення до питання українського православ’я: “...з уніятством на Схід не підеш, бо воно там не прийметься. Ми в Галичині усвідомлювали, що без Української Автокефальної Православної Церкви самостійної української держави, в повному розумінні цього слова, не створиш” (Кіпіані, Овсієнко, 2003). Проте згодом голова Комітету доволі гостро реагував на відродження автокефальних громад у Галичині, що, на його думку, ця Церква поряд з РПЦ знаходилася під контролем партійного керівництва та КДБ, що її діяльність спрямована проти УГКЦ (ГДА СБУ–2, арк. 83; ЦДАВО–4, арк. 11–12). Він наголошував на тому, що УАПЦ слід відновлювати свої структури поза західними областями України (Гель, 1990, с. 2). На жаль, на початку 1990-х рр. західний регіон України став ареною серйозного релігійного протистояння, в якому брали участь УГКЦ, УАПЦ та РПЦ.

У березні 1990 р. І. Гель був обраний депутатом до Львівської обласної ради і до завершення своєї каденції обіймав посаду заступника голови облради. Також він був головою комісії по відновленню прав реабілітованих. Помер 16 квітня 2011 р., похований на Личаківському цвинтарі у Львові.

Отож, можна підсумувати, що І. Гель як дисидент і політв’язень, маючи серйозний досвід опору комуністичному тоталітарному режиму, очолив Комітет захисту УКЦ з чітким планом подальших кроків у справі легалізації УГКЦ. Він приніс у суто церковне питання ширший діапазон проблематики. Його теза про політичність боротьби базувалася на відповідальності радянської держави за ліквідацію УГКЦ, яка мала політичними кроками усунути цю історичну несправедливість. Очевидно ангажування такої постаті як І. Гель дала нагоду владі на усіх її щаблях говорити про використання “націоналістичним елементом” церковних проблем у своїх антирадянських цілях. Без сумніву, режим бажав відділити релігійне питання від загального руху опору, щоб таким чином його локалізувати та контролювати. Для цього використовувалися різні звичні для влади методи впливу: огульні наклепи, заявлені пропагандистські тези, брехлива інформація, адміністративні покарання; по лінії КДБ йшлося про компрометацію лідерів руху за легалізацію УГКЦ, поширення суперечностей і конфліктів між політичними та церковним діячами. Небажання влади визнати права греко-католиків на свободу віросповідання та підтримка в регіоні РПЦ привела до розгортання міжконфесійного конфлікту. Тим більше відродження УАПЦ привело до ще більшого церковно-релігійного протистояння. Іван Гель як політичний діяч дуже чітко декларував свою приналежність до УГКЦ, вважаючи її важливим елементом

у будівництві української державності. Для нього було визначальним підтримувати ті церковні спільноти, які стояли на проукраїнських позиціях. Без сумніву, І. Гель у своїй особі поєднав фактори національно-політичного та церковно-релігійного протистояння з тоталітарним режимом і це стало тією необхідною силою, що зробила можливою відродити УГКЦ після понад як сорока років підпільного існування.

1. Бажан, О. (2013). Спецоперація КДБ УРСР “Блок”: розробка, хід, наслідки. *Наукові записки НаУКМА. Історичні науки*, 143, 30–36. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi\\_2013\\_143\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2013_143_8)
2. Батенко, Т. (1999). “Я повстаю, отже, я існую...”: політичний портрет Івана Геля: (нариси з історії українського руху опору кінця 1950-х - початку 1990-х років). Львів.
3. Бондаренко, В. (1991). Міжконфесійний конфлікт на Україні: витоки, стан і шляхи подолання. *Людина і світ*, 3, 2.
4. Бублик, Т. (2012). Участь греко-католицького мирянства у русі за легалізацію УГКЦ: на прикладі діяльності Комітету захисту УКЦ (середина 1980-х – початок 1990-х рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 32, 152–157.
5. Галів, М. (1990). Ватиканська делегація у Москві і Синод матірньої Української Католицької Церкви у Львові. *Патріярхат*, 3, 7.
6. ГДА СБУ–1: Галузевий державний архів Служби Безпеки України (ГДА СБУ), ф. 16, спр. 1119.
7. ГДА СБУ–2, ф. 16, спр. 1125.
8. ГДА СБУ–3, ф. 71, оп. 9, спр. 377.
9. ГДА СБУ–4, ф. 71, оп. 16, спр. 833.
10. ГДА СБУ–5, ф. 71, оп. 9, спр. 386.
11. Гель, І. (1990, 1 березня). “З Богом – до великої мети”. *Ленінська молодь*, 26–27, 2.
12. Гель, І. (1993). *Степан Говерля. Грані культури*. Львів.
13. Гель, І., Єзерська, І. (ред. і упоряд.). (2013). *Виклик системі: український визвольний рух другої половини ХХ століття*. Львів.
14. Голос народу – голос Бога (1990, 15 березня). *Ленінська молодь*, 32, 5.
15. ДАЛО–1: Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. П. 3, оп. 59, спр. 284.
16. ДАЛО–2, ф. П. 3, оп. 62, спр. 297.
17. Захаров, Б. (2006). Гель І. А. *Міжнародний біографічний словник дисидентів країн Центральної та Східної Європи й колишнього СРСР, Т. 1. Україна. Ч. 1*, 127–130. <https://library.khpg.org/index.php?id=1558206322>
18. Заява Комітету захисту УКЦ від 4.12.1989. (1989). *Українська Пресова Служба*, 12, 3.
19. Інтерв’ю з вл. Павлом Василюком від 22.10.1996. *Архів Інституту історії Церкви (АІЦ)*, спр. 455.
20. Інтерв’ю з Іваном Гелем від 21.10.2003. *АІЦ*, спр. Т-29.
21. Інтерв’ю з Марією Гель від 25.11.1999. *АІЦ*, спр. П-1018.
22. Інтерв’ю з Ярославом Людкевич від 25.01.1993. *АІЦ*, спр. П-94.
23. Калинець, І. (упоряд.). (2011). *Собор Св. Юра. 22 січня 1989 року. Документи і спогади*. Львів.
24. Кіпіані, В., Овсієнко, В. (2003). Гель Іван Андрійович. Інтерв’ю. <https://museum.khpg.org/1348418185>

25. Кобута, С. (1999). Політичні аспекти легалізації Української греко-католицької церкви (1987–1991 рр.). *Людина і політика*, 3, 23–28.
26. Кобута, С. (2001). Прикарпаття в новітній українській національно-демократичній революції (1988–1991). *Галичина*, 7, 34–37.
27. Мороз, Р. (2012). Історія однієї книжки. Пам’яті Івана Геля. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4f631d9130286/>
28. Муравський, О. (2007). Легалізація УГКЦ (1985–1991). *Галичина*, 12-13, 423–429.
29. Муравський, О. (2009). “Прийде наше покоління ніколи не забуде, якою ціною було страждане наше єднання”. Я. Дашкевич (ред.). “Катакомбна Церква”: статті і матеріали. Львів, 42–54.
30. Муравський, О. (2011). *Західні землі України: шлях до незалежності*. Львів.
31. Сало, С. (2012). *Провінція Пресвятої Тройці Сестер Чину Святого Василя Великого: нариси з історії*. Жовква.
32. Стоцький, Я. (2012). Спроби та процес виходу УГКЦ з підпілля скрізь призму державно-церковних відносин. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 32, 297–301.
33. Субботін, В. (2015). Протидія радянського партійного апарату легалізації УГКЦ в УРСР. П. Марцелюк (ред.). “Правда визволить...”: матеріали наукової конференції нагоди 25-ліття легалізації УГКЦ, 6 листопада 2014 р. Жовква, 162–166.
34. Теодорович, Г. (ред.). (2007). *Християнський голос. Збірник пам’яток самвидаву Комітету захисту Української Католицької Церкви*. Львів.
35. Храмов, М. (1990, 10 лютого). Поштовх до безодні. *Ленінська молодь*, 18, 2.
36. ЦДАВО–1: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4648, оп. 7, спр. 339, арк. 20.
37. ЦДАВО–2, ф. 4648, оп. 7, спр. 441.
38. ЦДАВО–3, ф. 4648, оп. 7, спр. 442.
39. ЦДАВО–4, ф. 4648, оп. 7, спр. 443.
40. ЦДАВО–5, ф. 4648, оп. 7, спр. 535.
41. ЦДАВО–6, ф. 4648, оп. 7, спр. 542.
42. “Цей симпатичний бородань...” Інтерв’ю з заступником голови Львівської обласної ради І. Гелем. (1991, 17 січня). *За вільну Україну*, 9, 1, 3.
43. Що відбудеться 17 вересня? (1989, 16 вересня). *Ленінська молодь*, 111, 1.
44. Wociurkiw, B. (1991). Ukraiński Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa. *Więź*, 11-12, 150–171.

## References

1. Bazhan, O. (2013). Spetsoperatsiia KDB URSR “Blok”: rozrobka, khid, naslidky. *Naukovi zapysky Na UKMA. Istorychninauky*, 143, 30–36. [http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi\\_2013\\_143\\_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAi_2013_143_8) (in Ukrainian).
2. Batenko, T. (1999). “*Ia povstaiu, otzhe, ya isnuiu...*”: politychnyi portret Ivana Helia: (narysy z istorii ukrainskoho rukhu oporu kintsia 1950-kh – pochatku 1990-kh rokiv). Lviv (in Ukrainian).
3. Bondarenko, V. (1991). Mizhkonfesiyni konflikt na Ukraini: vytyky, stan i shliakhy podolannia. *Liudyna i svit*, 3, 2 (in Ukrainian).

4. Bublyk, T. (2012). Uchast hreko-katolytskoho myrianstva u rusi za lehalizatsiiu UHKTs: na prykladi diialnosti Komitetu zakhystu UKTs (seredyna 1980-kh – pochatok 1990-kh rr.). *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 32, 152–157 (in Ukrainian).
5. Haliv, M. (1990). Vatykanska delehatsiia u Moskvi i Synod matirnoi Ukrainiskoi Katolytskoi Tserkvy u Lvovi. *Patriiarkhat*, 3, 7 (in Ukrainian).
6. Haluzevyi derzhavnyi arkhiv Sluzhby Bezpeky Ukrainy (HDA SBU), f. 16, spr. 1119 (in Russian).
7. HDA SBU, f. 16, spr. 1125 (in Russian).
8. HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 377 (in Russian).
9. HDA SBU, f. 71, op. 16, spr. 833 (in Russian).
10. HDA SBU, f. 71, op. 9, spr. 386 (in Russian).
11. Hel, I. (1990, 1 bereznia). “Z Bohom – do velykoi mety”. *Leninska molod*, 26-27, 2 (in Ukrainian).
12. Hel, I. (1993). *Stepan Hoverlia. Hrani kultury*. Lviv (in Ukrainian).
13. Hel, I., Yezerska, I. (Ed.-Comp.). (2013). *Vyklyk systemi: ukraïnskyi vyzvolnyi rukh druhoi polovyny XX stolittia*. Lviv (in Ukrainian).
14. Holos narodu – holos Boha (1990, 15 bereznia). *Leninska molod*, 32, 5 (in Ukrainian).
15. Derzhavnyi arkhiv Lvivskoi oblasti (DALO), f. P. 3, op. 59, spr. 284 (in Russian).
16. DALO, f. P. 3, op. 62, spr. 297 (in Russian).
17. Zakharov, B. (2006). Hel I. A. *Mizhnarodnyi biografichnyi slovnyk dysydyntiv krain Tsentralnoi ta Skhidnoi Yevropy y kolyshnoho SRSR, T. 1. Ukraina. Ch. 1*, 127–130. <https://library.khpg.org/index.php?id=1558206322> (in Ukrainian).
18. Zaiava Komitetu zakhystu UKTs vid 4.12.1989. (1989). *Ukrainska Presova Sluzhba*, 12, 3 (in Ukrainian).
19. Interviu z vl. Pavlom Vasylykom vid 22.10.1996. *Arkhiv Instytutu istorii Tserkvy (AIITs)*, spr. 455 (in Ukrainian).
20. Interviu z Ivanom Helem vid 21.10.2003. *AIITs*, spr. T-29 (in Ukrainian).
21. Interviu z Mariieiu Hel vid 25.11.1999. *AIITs*, spr. P-1018 (in Ukrainian).
22. Interviu z Yaroslavoïu Liudkevych vid 25.01.1993. *AIITs*, spr. P-94 (in Ukrainian).
23. Kalynets, I. (Comp.). (2011). *Sobor Sv. Yura. 22 sichnia 1989 roku. Dokumenty i spohady*. Lviv (in Ukrainian).
24. Kipiani, V., Ovsienko, V. (2003). *Hel Ivan Andriiovych. Interviu*. <https://museum.khpg.org/1348418185> (in Ukrainian).
25. Kobuta, S. (1999). Politychni aspekty lehalizatsii Ukrainiskoi hreko-katolytskoi tserkvy (1987–1991 rr.). *Liudyna i polityka*, 3, 23–28 (in Ukrainian).
26. Kobuta, S. (2001). Prykarpattia v novitnii ukraïnskii natsionalno-demokratychnii revoliutsii (1988–1991). *Halychyna*, 7, 34–37 (in Ukrainian).
27. Moroz, R. (2012). *Istoriia odniiei knyzhky. Pamiati Ivana Helia*. <https://www.istpravda.com.ua/articles/4f631d9130286/> (in Ukrainian).
28. Muravskyyi, O. (2007). Lehalizatsiia UHKTs (1985–1991). *Halychyna*, 12–13, 423–429 (in Ukrainian).

29. Muravskiy, O. (2009). “Pryideshnie pokolinnia nikoly ne zabude , yakoiu tsinoiu bulo vystrazhdane nashe yednannia”. Ya. Dashkevych (Ed.). *“Katakombna Tserkva” : statti i materialy*. Lviv, 42–54 (in Ukrainian).
30. Muravskiy, O. (2011). *Zakhidni zemli Ukrainy: shliakh do nezalezhnosti*. Lviv (in Ukrainian).
31. Salo, S. (2012). *Provintsiia Presviatoi Troitsi Sester Chynu Sviatoho Vasyliia Velykoho: narysy z istorii*. Zhovkva (in Ukrainian).
32. Stotskiy, Ya. (2012). Sproby ta protses vykhodu UHKTs z pidpillia skriz pryзму derzhavno-tserkovnykh vidnosyn. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 32, 297–301 (in Ukrainian).
33. Subbotin, V. (2015). Protydiia radianskoho partiinoho aparatu lehalizatsii UHKTs v URSR. P. Martseliuk (Ed.). *“Pravda vyzvolyt...” : materialy naukovoi konferentsii nahody 25-littia lehalizatsii UHKTs, 6 lystopada 2014 r.* Zhovkva, 162–166 (in Ukrainian).
34. Teodorovych, H. (Ed.). (2007). *Khrystyianskyi holos. Zbirnyk pamiatok samvydavu Komitetu zakhystu Ukrainskoi Katolytskoi Tserkvy*. Lviv (in Ukrainian).
35. Khramov, M. (1990, 10 liutoho). Poshtovkh do bezodni. *Leninska molod*, 18, 2 (in Ukrainian).
36. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy (TsDAVO), f. 4648, op. 7, spr. 339 (in Russian).
37. TsDAVO, f. 4648, op. 7, spr. 441 (in Russian).
38. TsDAVO, f. 4648, op. 7, spr. 442 (in Russian).
39. TsDAVO, f. 4648, op. 7, spr. 443 (in Russian).
40. TsDAVO, f. 4648, op. 7, spr. 535 (in Russian).
41. TsDAVO, f. 4648, op. 7, spr. 542 (in Russian).
42. “Tsei sympatychnyi borodan...” Interviu z zastupnykom holovy Lvivskoi oblasnoi rady I. Helem (1991, 17 sichnia). *Za vilnu Ukrainu*, 9, 1, 3 (in Ukrainian).
43. Shcho vidbudetsia 17 veresnia? (1989, 16 veresnia). *Leninska molod*, 111, 1 (in Ukrainian).
44. Bociurkiw, B. (1991). Ukraiński Kościół katolicki w ZSSR za Gorbaczowa. *Więź*, 11–12, 150–171 (in Polish).